

в законодавстві залежить від специфіки об'єкта (виду таємниці) та суб'єкта (носія, власника інформації).

Література і примітки

1. Роботи науковців присвячуються як комплексному дослідженню інформації як об'єкта права (наприклад: Бачило І. Л., Лопатин В. П., Федотов М. А. Информационное право: Учебник / Под ред. В. Н. Топоршпа. — С.Пб.: Юрид. центр Пресс, 2001. — 789 с.; Копылов В. А. Информационное право: Учебник. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: Юристъ, 2004. — 512 с.; Городов О. А. Основы информационного права России: Учеб. пособие. — С.Пб.: Юрид. центр Пресс, 2003. — 305 с.), так і дослідженню значення інформації у життєдіяльності людей філософами (Фролов І. Т. Введение в философию. — М., 1989. — 322 с.; Урсул А. Д. Природа информации: Философ. очерк. — М.: Политиздат, 1968), математиками та інженерами (Шеннон К. Работы по теории информации в кибернетике. — М.: Изд-во иностр. лит., 1963. — С. 243–332; Шрейдер Ю. А. Семантические основы информатики. — М., 1975.)
2. Красавчикова Л. О. Личная жизнь граждан под охраной закона. — М.: Юрид. лит., 1983. — С. 114–117.
3. Копылов В. А. Информационное право. — М.: Юристъ, 1997. — С. 33–34.
4. Про державну таємницю: Закон України від 21.01.1994 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1994. — № 16. — Ст. 93; Про перелік відомостей, що не становлять комерційної таємниці: Постанова Кабінету Міністрів України № 611 від 09.08.1993 р. // Збірник постанов Уряду України. — 1993. — № 12. — Ст. 269.

УДК 347.56:614.25

В. А. Чернат

ЗОБОВ'ЯЗАННЯ ВНАСЛІДОК РЯТУВАННЯ ЗДОРОВ'Я ТА ЖИТТЯ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ

Історія питання про відшкодування шкоди, зазнаної при рятуванні здоров'я та життя фізичної особи, свідчить про те, що підходи до його вирішення формувалися протягом тривалого часу. Значною мірою складність його вирішення у законодавчому порядку зумовлювалася тим, що пропозиції стосовно покладення обов'язку відшкодування такої шкоди на державу радянськими законодавцями сприймалися досить критично, а законодавчі рішення щодо залучення держави до участі у недоговірних відносинах взагалі відрізнялись крайньою помірністю.

Лише з прийняттям у 1961 р. Основ цивільного законодавства Союзу ССР і союзних республік було закріплене право громадян на відшкодування шкоди, зазнаної ними при рятуванні соціалістичного майна, тобто майна, що належить державним, кооперативним та громадським організаціям. Пізніше аналогічна норма була закріплена у цивільних кодексах усіх союзних республік, зокрема у ст. 467–468 ЦК УРСР.

Проте ні Основи цивільного законодавства 1961 р., ні цивільні кодекси союзних республік не передбачали зобов'язань, що виникають внаслідок рятування здоров'я та життя, майна фізичних осіб.

Разом із тим С. Н. Ландкоф обстоював необхідність запровадження зобов'язань, що виникають внаслідок рятування не тільки громадської і особистої власності, але й життя громадян [1].

Пропозицію про законодавче врегулювання відносин, що виникають при рятуванні життя та здоров'я громадян, підтримали й інші цивілісти, які аналізували зміст зазначених зобов'язань, їхній суб'єктний склад, підстави та умови виникнення відповідних відносин тощо [2].

Констатуючи внесок у розробку проблеми відшкодування шкоди, зазначеної при рятуванні життя та здоров'я людини багатьох видатних радянських цивілістів, слід, разом із тим, відзначити, що потужного розвитку ідея правового врегулювання відносин, які виникають при рятуванні життя та здоров'я людини, набула саме в українській науці цивільного права.

Крім вже згадуваних вище праць професора С. Н. Ландкофа, якими фактично було започатковано даний напрямок наукових досліджень, важливе значення мали праці відомих вітчизняних правознавців Г. К. Матвеева [3] та П. Р. Стависького, який у низці публікацій детально досліджував конструкцію даного зобов'язання, його зміст, проблему визначення суб'єктів, на яких може покладатися відшкодування, та інші питання [4]. Дещо пізніше окремих аспектів зобов'язань, що виникають внаслідок рятування життя та здоров'я громадян, торкався Є. О. Харитонов, який розглядав зазначені зобов'язання як різновид більш загальної категорії зобов'язань, що виникають внаслідок відвернення шкоди, і разом з тим проводив достатньо чітке розмежування рятування життя та здоров'я громадян, рятування соціалістичного майна, ведення чужих справ без доручення, дій у стані крайньої необхідності та необхідної оборони та інших дій у громадських інтересах [5].

У результаті багаторічної дискусії та розвитку вітчизняної юридичної думки зобов'язання, що виникають внаслідок рятування здоров'я та життя фізичних осіб, були закріплені у Цивільному кодексі України 2003 р., ст. 1161 якого передбачає, що шкода, завдана особі, котра без відповідних повноважень рятувала здоров'я та життя фізичної особи від реальної загрози для неї, відшкодується державою у повному обсязі.

Для встановлення особливостей зобов'язань, що виникають внаслідок завдання шкоди під час рятування здоров'я та життя фізичної особи, необхідно з'ясувати їхнє місце у загальній системі зобов'язального права України.

У зв'язку з цим, передусім, необхідно провести чітку межу між цими зобов'язаннями та деліктними зобов'язаннями, що у найбільш загальному вигляді можуть бути визначені як правовідносини, один з учасників яких (потерпілий) має право вимагати відшкодування шкоди, завданої правопорушенням, а той, хто завдав шкоди, зобов'язаний цю вимогу виконати [6].

І в тому, і в іншому випадку підставою виникнення цивільних правовідносин є факт завдання шкоди, тобто юридичний факт одного й того самого типу.

Разом із тим між деліктними зобов'язаннями і зобов'язаннями, що виникають внаслідок рятування здоров'я та життя фізичної особи, існує низка відмінностей, головна з яких полягає в тому, що підставою виникнення делікт-

них зобов'язань є завдання шкоди правопорушенням, а підставою виникнення зобов'язань внаслідок дій, спрямованих на рятування здоров'я та життя фізичних осіб, є виникнення шкоди в результаті вчинення правомірних дій, які заохочуються суспільством.

Крім того, зазначені зобов'язання відрізняються за суб'єктним складом. Деліктоздатною, тобто здатною відповідати за правопорушення, визнається особа, що досягла 14-літнього віку, не обмежена у дієздатності (ст. 1179 ЦК України).

Натомість у зобов'язаннях, які виникають внаслідок рятування здоров'я та життя фізичних осіб, зобов'язаною до відшкодування шкоди особою завжди є держава, яка у даному випадку бере на себе обов'язок компенсації шкоди, зазначеної при вчиненні правомірних дій. Що ж стосується рятувальника, то ним може бути будь-яка фізична чи юридична особа.

Вказані відмінності зумовлюють і відмінності в умовах виникнення тих та інших зобов'язань. Загальні умови відповідальності за заподіяння шкоди сформульовані у ст. 1166 ЦК України 2003 р. Як впливає з цієї норми, такими умовами є: 1) наявність шкоди. При відсутності цього не виникають і самі деліктні зобов'язання. Наявність шкоди і її розміри доводить потерпілий; 2) протиправність дій того, хто завдав шкоди. За загальним правилом, шкода, заподіяна правомірними діями, відшкодуванню не підлягає, якщо інше не встановлено законом; 3) причинний зв'язок між протиправними діями правопорушника і шкодою, яка виникла. Для виникнення деліктних зобов'язань необхідний безпосередній причинний зв'язок між цими явищами, тобто протиправні дії повинні породжувати шкідливий результат; 4) вина того, хто завдав шкоди. При цьому закон виходить із презумпції вини того, хто завдав шкоди.

Отже зобов'язання, які виникають внаслідок рятування життя та здоров'я фізичної особи, і деліктні зобов'язання відрізняються низкою істотних ознак.

Не менш важливим є розмежування цих зобов'язань та інших зобов'язань, що виникають внаслідок дій в інтересах іншої особи, передбачених ст. ст. 1158–1160 (дії в майнових інтересах іншої особи без її доручення) та ст. 1162 ЦК України (зобов'язань, що виникають внаслідок рятування майна іншої особи).

Дамо коротку характеристику тих та інших зобов'язань.

Стаття 1162 ЦК України передбачає, що шкода, завдана каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи, яка без відповідних повноважень рятувала від реальної загрози майно іншої особи, яке має істотну цінність, відшкодовується державою в повному обсязі. Частина 2 цієї статті встановлює, що шкода, завдана майну особи, яка без відповідних повноважень рятувала від реальної загрози майно іншої особи, яке має істотну цінність, відшкодовується власником (володільцем) цього майна з урахуванням його матеріального становища та з урахуванням майнового становища власника (володільця) майна, якому завдана шкода. При цьому розмір відшкодування шкоди не може перевищувати вартості майна, яке рятувалося.

Об'єднує зобов'язання, які виникають на підставі ст. ст. 1161 і 1162 ЦК України те, що підставою виникнення одних та інших є вчинення рятувальних дій на користь іншої особи.

Разом з тим між ними існує ряд відмінностей.

Зокрема, різними є характер благ, щодо яких вчиняються рятувальні дії: в одному випадку це здоров'я та життя фізичної особи, в іншому — майно фізичної або юридичної особи. Суб'єктом, зобов'язаним відшкодувати шкоду у випадку рятування здоров'я та життя фізичної особи, є держава, а шкоду, зазнану при рятуванні майна у залежності від характеру шкоди, зазваної рятувальником, може відшкодувати або держава, або сам володілець майна. Причому в останньому випадку розмір відшкодування шкоди не може перевищувати вартості майна, щодо якого здійснювалися рятувальні дії.

Певні подібності мають зобов'язання, що виникають внаслідок рятування життя та здоров'я фізичної особи, і зобов'язання, що виникають внаслідок ведення чужих справ без доручення.

Згідно із ст. 1160 ЦК України особа, яка вчинила дії в майнових інтересах іншої особи без її доручення, має право вимагати від цієї особи відшкодування фактично зроблених витрат, якщо вони були виправдані обставинами, за яких були вчинені дії. При цьому, якщо особа, яка вчинила дії в майнових інтересах іншої особи без її доручення, при першій нагоді не повідомила цю особу про свої дії, вона не має права вимагати відшкодування зроблених витрат.

Отже зазначена норма визначає головне право особи, яка вчинила дії в майнових інтересах іншої особи і понесла при цьому збитки, — це можливість вимагати від володільца блага фактично зроблених витрат. Але особа, що діє у чужих інтересах без доручення, має право вимагати відшкодування збитків у розмірі фактично понесених витрат, якщо вони були виправдані обставинами справи. Право на відшкодування витрат виникає за певних умов. По-перше, йдеться про відшкодування витрат, які фактично вже були зроблені, а не лише малися на увазі, ще тільки плануються на майбутнє тощо. По-друге, відшкодування витрат можливе, якщо вони були виправдані обставинами, за яких були вчинені дії. Це означає, що витрати, які не здійснив би за даних обставин сам володілець блага, відшкодуванню, як правило, не підлягають. Якщо особа, яка вчинила дії в майнових інтересах іншої особи без її доручення, при першій нагоді не повідомила цю особу про свої дії, вона не має права вимагати відшкодування зроблених витрат [7].

З наведеної характеристики зобов'язань, що виникають з ведення чужих справ без доручення, випливає низка їхніх відмінностей від зобов'язань, що виникають внаслідок рятування здоров'я та життя фізичної особи.

По-перше, різними є об'єкти, щодо яких вчиняють дії. Стаття 1161 ЦК України передбачає наслідки рятування здоров'я та життя фізичної особи, а ст. 1160 ЦК України — вчинення дій «в майнових інтересах іншої особи».

По-друге, відшкодування витрат, понесених при веденні чужих справ без доручення, у будь-якому разі покладається на того, в чиїх інтересах вчинялися дії, тоді як у випадку рятування здоров'я та життя зобов'язаною до відшкодування особою завжди є держава.

По-третє, право того, хто вів чужі справи, на відшкодування витрат залежить від результату ведення справ, розумності та виправданості дій, виконання

обов'язку повідомити зацікавлену особу про ведення її справ тощо. Натомість у разі рятування здоров'я та життя фізичної особи не вимагається ані вибору найкращих варіантів дій, ані повідомлення про те, що рятувальник збирається вчиняти дії, спрямовані на рятування здоров'я та життя фізичної особи. Не є обов'язковим і позитивний результат таких дій.

Крім проаналізованих вище недоговірних зобов'язань, доцільно також порівняти зобов'язання, що виникають у зв'язку із вчиненням дій, спрямованих на рятування здоров'я та життя фізичної особи, із способами самозахисту цивільних прав, передбаченими ст. 19 ЦК України, які також мають метою відвернення шкоди, яка загрожує інтересам, що охороняються законом (у тому числі можуть загрозовувати здоров'ю та життю фізичної особи).

Вже згадувана ст. 19 ЦК України передбачає, що особа має право на самозахист свого цивільного права та права іншої особи від порушень і протиправних посягань. Самозахистом є застосування особою засобів протидії, які не заборонені законом та не суперечать моральним засадам суспільства.

Для самозахисту, як способу захисту цивільних прав, властиве те, що особа захищає свої цивільні права та інтереси самотужки, своїми власними діями: це захист без звернення до суду або іншого органу, який здійснює захист цивільного права.

Самозахист допускається за таких умов: а) має місце порушення цивільного права або існує небезпека його порушення; б) існує необхідність припинення (попередження) порушення власними силами; в) відбувається застосування заходів, які відповідають характеру правопорушення, тобто заподіяння шкоди порушнику чи іншій особі має бути санкціонованим законом, не виходити за межі дозволеного; г) заподіяна шкода менш значна, ніж та, що загрозувала; д) небезпека, яка загрозувала цивільним правам за даних обставинах, не могла бути усунена іншими засобами.

Найбільш поширеними формами самозахисту є необхідна оборона та завдання шкоди у стані крайньої необхідності. Необхідна оборона полягає у завданні шкоди правопорушнику з метою припинити правопорушення і захистити власний інтерес. Завдання шкоди у стані крайньої необхідності припускає завдання шкоди невинній особі з метою відвернення небезпеки, за умови, що завдана шкода менша, ніж та, яка загрозувала.

Порівняння засад самозахисту, викладених у ст. 19 ЦК України, та положень ст. 1161 ЦК України дозволяє зробити висновок, що рятування здоров'я та життя фізичної особи за певних умов може бути способом самозахисту. Разом з тим для рятування не властиві вимоги визначення співвідношення цінності двох благ (того, яке захищалося, рятувалося, і того, яке пошкоджене), вибору оптимального варіанту дій тощо.

З цих міркувань слід визнати, що самозахист є лише одним із шляхів рятування здоров'я та життя фізичної особи. До того ж він стосується, головним чином, порядку захисту цивільних прав, а не характеру зобов'язань, які при цьому виникають. Тому між ними ставити знак рівності не можна.

У кінцевому підсумку можна зробити висновок, що зобов'язання, які вини-

кають внаслідок рятування здоров'я та життя фізичної особи, відрізняються від інших недоговірних зобов'язань, будучи самостійним видом недоговірних зобов'язань, спрямованих на запобігання шкоди, яка загрожує іншій особі [8].

У свою чергу, це дає підстави для пропозиції про розгляд норм, які регулюють такі відносини, не просто як окремого інституту, але трактування їх як специфічного різновиду зобов'язань, що виникають внаслідок вчинення правомірних дій в інтересах фізичної особи. У кожному разі це питання потребує подальшого вивчення і обговорення.

Література

1. Ландкоф С.П. Новая категория обязательств в советском гражданском праве // Наукові записки Київського університету ім. Т.Г. Шевченка. — 1948. — Т. 7, № 3. — С. 99–113; Ландкоф С.П. Основи цивільного права. — К., 1948. — С. 208.
2. Рейхель М. О. О взаимопомощи и добросовестности в гражданском праве // Советское государство и право. — 1948. — № 10. — С. 62; Повицкий И. Б. Солидарность интересов в советском гражданском праве. — М., 1951. — С. 80; Малев П. С. Правовое регулирование обязательств по возмещению вреда // Советское государство и право. — 1962. — № 10. — С. 76; Майдашик Л. О праве на возмещение вреда, попущенного при спасении жизни человека // Советская юстиция. — 1964. — № 6. — С. 11; Юрченко В. С. Охрана имущественных прав советских граждан. — Минск, 1962. — С. 122–124; Яичков К. К. Права, возникающие в связи с потерей здоровья. — М., 1964. — С. 165–166.
3. Матвеев Г. К. Теоретические вопросы причинности бездействия // Советское государство и право. — 1962. — № 10. — С. 66–67.
4. Ставиский П. Р. Відшкодування шкоди, заподіяної при вчиненні дій у громадських інтересах і при рятуванні людини // Радянське право. — 1962. — № 5; Ставиский П. Р. Зобов'язання, що виникають внаслідок рятування життя та здоров'я людини // Проблеми правознавства. — 1967. — № 11; Ставиский П. Р. Обязательства, возникающие вследствие спасения социалистического имущества, а также жизни и имущества граждан: Автореф. дис... канд. юрид. наук. — М., 1967. — С. 17–20; Ставиский П. Р. О субъекте ответственности в обязательствах, возникающих вследствие спасения жизни и здоровья человека // Правоведение. — 1969. — № 4. — С. 102; Ставиский П. Р. Возмещение вреда при спасении социалистического имущества, жизни и здоровья граждан. — М., 1974. — С. 89–127.
5. Харитонов Е. О. К вопросу о юридической природе общей аварии // Проблемы правоведения. — К., 1975. — Вып. 34; Харитонов Е. О. Обязательства, возникающие из ведения дел без поручения, в советском гражданском праве: Автореф. дис... канд. юрид. наук. — Х., 1980. — С. 13.
6. Русу С. Д. Делікти в цивільному праві України: Навч. посіб. — Хмельницький, 2001. — С. 12.
7. Харитонов Е. О. Обязательства, возникающие из ведения дел без поручения, в советском гражданском праве: Автореф. дис... канд. юрид. наук. — Х., 1980. — 26 с.; Зубар В. М. Зобов'язання, що виникають з ведення чужих справ без доручення: Автореф. дис... канд. юрид. наук. — К., 2001. — 18 с.
8. Ставиский П. Р., Харитонов Е. О. Обязательства из ведения дел без поручения и некоторые смежные обязательства в советском гражданском праве // Проблемы социалистической законности. — Х., 1979. — Вып. 4. — С. 104–111.